

Μαρία Σπηλιωτοπούλου

ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΕΠΙΒΙΩΣΗΣ
ΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821 ΣΤΙΣ ΚΥΚΛΑΔΕΣ:
Ο ΥΠΟΠΡΟΞΕΝΟΣ ΤΗΣ ΟΛΛΑΝΔΙΑΣ ΣΤΗ ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ
ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΓΙΖΗΣ

Ο Χριστόδουλος Γίζης ορίστηκε υποπρόξενος της Ολλανδίας στη Σαντορίνη στις αρχές του 1817 χωρίς να αναγνωριστεί ποτέ από τις οθωμανικές ή, αργότερα, από τις ελληνικές επαναστατικές αρχές.¹ Παρά τον αμφισβητούμενο χαρακτήρα της ιδιότητάς του, θα ασκεί τα καθήκοντα του υποπροξένου και θα αλληλογραφεί τακτικά με την Πρεσβεία της Ολλανδίας στην Κωνσταντινούπολη.²

Η αλληλογραφία του είναι η μόνη γνωστή προξενική που διαθέτουμε με σημαντική πληρότητα από τη Σαντορίνη κατά την επαναστατική περί-

1. Gaspard Testa (Testa) προς Christodulo Chigi (Chigi), 28/2/1817, The Nationaal Archief, Diplomatic archive, Embassy and consulate archives, Archive of the Legation to Turkey and Levant, 1814-1872, Section 1, 1814-1830, 143-144 Correspondence with Dutch consul at Santorini 1817-1830 (Santorini 1/) 143. Σχετικά με τους τύπους του ονόματος «Γίζη» σημειώνουμε ότι στο παρόν χρησιμοποιείται ο επικρατέστερος ελληνικός τύπος των εγγράφων της περιόδου, ενώ στις παραπομπές από την αλληλογραφία ο τύπος «Chigi» με τον οποίο υπογράφει ο ίδιος ο Χριστόδουλος. Για την ενετική οικογένεια από την οποία, όπως θα δούμε, κατάγεται ο Γίζης έχει επικρατήσει, ωστόσο, ο τύπος «Γύζης».

2. Η πρώτη μορφή του παρόντος αποτέλεσε ανακοίνωση στη συνάντηση «Ολλανδικά Αρχεία και Ελληνική Ιστορία. Παρουσιάσεις μελετών βασιζόμενων σε ολλανδικό αρχειακό υλικό. Συζήτηση για τις δυνατότητες περαιτέρω ερευνητικής αξιοποίησής του», που οργάνωσε το Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών στις 14 Δεκεμβρίου 2009. Ευχαριστώ και από εδώ το Ινστιτούτο που μου έδωσε τη δυνατότητα να μελετήσω συστηματικά σημαντικό μέρος της αλληλογραφίας των προξένων της Ολλανδίας στις Κυκλάδες.

οδο και έως το 1832.³ Είναι επίσης η μόνη γνωστή πηγή της περιόδου από το νησί που συνδυάζει τον ιδιωτικό με το δημόσιο χαρακτήρα και μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη οικογενειακών και ευρύτερων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων σε σημαντικό βαθμό, συμπληρώνοντας τις πληροφορίες από τα δημοσιευμένα, γνωστά έγγραφα δημόσιου χαρακτήρα.

Θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε την περίοδο της Επανάστασης, όπως αναδεικνύεται από την εμπειρία του Γίζη στις διαθέσιμες πηγές. Επισημαίνουμε ότι η περαιτέρω συστηματική έρευνα στα ολλανδικά αρχεία, κυρίως σε εκείνα του Γενικού Προξενείου της Σμύρνης, με το οποίο και ο Γίζης είχε σποραδική αλληλογραφία,⁴ αλλά και στα αρχεία της Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη,⁵ μπορεί να συμβάλλει ουσιαστικά στη γνώση μας για την Επανάσταση, στο επίπεδο της μικροϊστορίας του κάθε νησιού και συνολικά του χώρου των Κυκλάδων.

Ο Γίζης φωτίζει τα πράγματα από την πλευρά και τις πρακτικές καθολικού κατοίκου των Κυκλάδων, ο οποίος δεν υποστηρίζει την Επανάσταση και θα καταλήξει να χάσει σημαντικό μέρος της περιουσίας και της κοινωνικής του επιφάνειας, φαινόμενα που δεν αποτελούσαν εξαίρεση στα νησιά. Δεν είναι η βίωση της Επανάστασης από τους πρωταγωνιστές ή εκείνους που συμμετείχαν στους αγώνες της ηπειρωτικής χώρας και των ναυτικών νησιών, αλλά η βίωσή της από τους νησιώτες που βρίσκονται έξω από τα πεδία των μαχών και κυρίως από τους Καθολικούς, ορισμένοι από τους οποίους είναι και αντιπρόσωποι ευρωπαϊκών δυνάμεων ή προστατευόμενοί τους.

3. Στην περίοδο που ακολούθησε την ίδρυση του ελληνικού κράτους η σχετική αλληλογραφία εξακολουθεί να είναι σπάνια, όπως μαρτυρεί η περίπτωση του Γάσπαρη Ντελέντα, Προξένου της Βρετανίας στο νησί από την προεπαναστατική περίοδο, του οποίου σώζεται μόνο μια επιστολή. Βλ. Gaspard Delenda προς Earl of Aberdeen, 10/8/1844, The National Archives, Foreign Office, General Correspondence before 1906, Greece, FO 32/132 Consuls at Patras, Syra, Tinos, Santorin, Piraeus, Crowe, Wilkinson, Vitalis, Delenda, Green, Foreign various and Consular domestic, φ. 156-158 (Delenda FO32/132).

4. Testa προς Chigi, 1/7/1823 και 19/5/1830 Santorini 1/144. Σχετικά με το Γενικό Προξενείο της Σμύρνης βλ. E. Frangakis-Syrett, "Commercial Practices and Competition in the Levant: The British and the Dutch in Eighteenth-Century Izmir", A. Hamilton, A. H. de Groot, M. H. van den Boogert (επιμ.), *Friends and Rivals in the East. Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century*, Brill etc 2000, σ. 135-158. J. Schmidt, *From Anatolia to Indonesia: Opium Trade and the Dutch Community of Izmir, 1820-1940*, Istanbul και Leiden 1998.

5. B. J. Slot - D. Koster, *Dutch archives and Greek history. A guide to Dutch archives and libraries concerning the history of the Greeks and the Greek world between 1250 and 1940*, Αθήνα 2007, σ. 12-13.

Στο τοπικό επίπεδο, το σημαντικότερο στοιχείο που αναδεικνύει η μαρτυρία του Γίζη είναι οι συγκρούσεις στο εσωτερικό των δυο θρησκευτικών κοινοτήτων, της καθολικής και της ορθόδοξης, και οι γενικότερες κοινωνικές συγκρούσεις στο νησί, όπως και οι αντιδράσεις των νησιωτών προς την κεντρική επαναστατική διοίκηση. Οι συγκρούσεις αυτές, με αφορμή τη στάση των κατοίκων προς την Επανάσταση, ήταν το αποτέλεσμα συσχετισμών και συμμαχιών που αναπτύχθηκαν τα πρώτα, ρευστά χρόνια της Επανάστασης, κυρίως, και αντανakλούσαν βαθύτερες δυναμικές, που διαπερνούσαν τα όρια των δυο θρησκευτικών κοινοτήτων, στο περιθώριο της Επανάστασης.⁶

Τα φαινόμενα αυτά δεν ερμηνεύονται ικανοποιητικά ακολουθώντας τα στερεότυπα της παλαιότερης ιστοριογραφίας, που βασίζεται σε δημόσια έγγραφα και όπου τονίζεται η μη συμμετοχή των Κυκλαδιτών στην Επανάσταση ή και ο αρνητικός ρόλος των «τουρκόφιλων» Καθολικών.⁷ Πτυχές των φαινομένων, ωστόσο, μπορούν να κατανοηθούν μέσα από τη λειτουργία των δικτύων συγγένειας και αλληλεγγύης, αλλά και αντιπαλότητας, όπως αποτυπώνονται στις οικογενειακές και προσωπικές επιλογές του Γίζη και άλλων παλαιών οικογενειών.

Η αλληλογραφία του Γίζη μας επιτρέπει, επίσης, να προσεγγίσουμε με αμεσότητα πλευρές της καθημερινότητας των Σαντορινιών και της οικονομικής τους δραστηριότητας, όπως το εμπόριο και ο δανεισμός, που δεν έχουν τεκμηριωθεί με κανονικότητα. Το ίδιο ισχύει για τη διακίνηση αρχαιοτήτων, η οποία θα τον απασχολήσει στο πλαίσιο των καθηκόντων του.

Αλληλογραφία

Η Ολλανδία είχε συνάψει από το 1612 διπλωματικές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, που της παραχώρησε διομολογήσεις. Στα μέσα του

6. «Παράλληλα» με την Επανάσταση έζησαν, εξάλλου, και πολλοί κάτοικοι περιοχών που υπήρξαν πεδία μαχών. Βλ. Α. Πολίτης, «Χρήμα, μόρφωση και πατρίδα. Από τον έμπορο Λουκά Τζίφο στον Λουκή Λάρα του Βικέλα», *Παλίμψηστον* 23 (2008), σ. 17-18.

7. Βλ. χαρακτηριστικά *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ', Αθήνα 1975, σ. 102. Ζ. Βάος, «Σελίδες τοῦ 1821 ἀπὸ τὴν Μῆλον καὶ τὰς Κυκλάδας», *Ἐπετηρίς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* Θ' (1971-1973), σ. 251, 326 κ.α. Η ιστοριογραφία, ωστόσο, που αναπτύχθηκε με αφορμή την επέτειο των 150 χρόνων από την Επανάσταση ανέδειξε πηγές απαραίτητες για τη μελέτη της περιόδου. Η εκτενής, σχολιασμένη συλλογή εγγράφων από το Αρχείο Ὑδρας και τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, κυρίως, του Ζ. Βάου είναι πολύτιμη για τις Κυκλάδες. Βλ. *Στο ίδιο*, σ. 180-469.

17ου αι. το ολλανδικό ενδιαφέρον μειώθηκε σε μεγάλο βαθμό, αλλά μετά το 1630 η Σμύρνη αποκτά σταδιακά κεντρική θέση στο ολλανδικό εμπόριο και στα τέλη του αιώνα θα κυκλοφορούν στο Αιγαίο ολλανδικά πολεμικά για να προστατεύουν τους Ολλανδούς εμπόρους. Με αφετηρία τη Σμύρνη διευρύνονται από τα μέσα του 18ου αι. οι εμπορικές σχέσεις Ελλήνων και Ολλανδών και οι πρώτοι Έλληνες έμποροι εγκαθίστανται στο Άμστερνταμ.⁸

Η Επανάσταση του 1821 συγκέντρωσε την προσοχή της ολλανδικής διπλωματίας στην Κωνσταντινούπολη, όπως ήταν αναμενόμενο. Η γενική πολιτική της Ολλανδίας ήταν σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις φιλοτουρκική και, επειδή το 1821 αντιμετώπιζε τις κινήσεις ανεξαρτησίας του Βελγίου από το βασίλειό της, δεν έβλεπε με συμπάθεια ανάλογες κινήσεις σε άλλες περιοχές. Οι πρόξενοί της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κράτησαν συνήθως ουδέτερη στάση, ενώ οι ελληνικές επαναστατικές αρχές δεν τους αναγνώρισαν τα φορολογικά τους προνόμια, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια. Μικρό φιλελληνικό ρεύμα δημιουργήθηκε στις Κάτω Χώρες το 1824, που όμως έσβησε μετά το 1827-1828, εξ αιτίας των ειδήσεων για την πολιτική αστάθεια και για τα εγκλήματα στις επαναστατημένες περιοχές, και κυρίως αργότερα εξαιτίας της δολοφονίας του Καποδίστρια.⁹

Στη Σαντορίνη η παρουσία της ολλανδικής πλευράς δεν θα είναι ισχυρή. Το νησί δεν έχει μεγάλη σημασία στους σχεδιασμούς της και δεν αποτελεί κομβικό πέρασμα για τα πλοία της, όπως θα δούμε. Έχει όμως σημασία ως πηγή πληροφοριών για τις κινήσεις του ελληνικού και του οθωμανικού στόλου κυρίως, καθώς είναι το νοτιότερο νησί των Κυκλάδων, το πιο κοντινό στην Κρήτη.

Το ολλανδικό ενδιαφέρον για τα ελληνικά πράγματα μειώνεται σημαντικά με τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Οι Έλληνες κατέχουν πλέον μικρή θέση στο ολλανδικό εμπόριο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ η παροικία τους στο Άμστερνταμ διαλύεται στα μέσα του 19ου αι. και το εμπόριο με την Ελλάδα θα είναι σχεδόν ανύπαρκτο.¹⁰

8. B. J. Slot, «Σχέσεις Ολλανδίας και Ελλάδος από τον ΙΖ' αιώνα μέχρι τον Καποδίστρια», *Παρνασσός* ΙΘ' / 2 (1977), σ. 263-264. A. H. de Groot, «Dragomans' Careers: Change of Status in Some Families Connected with the British and Dutch Embassies at Istanbul, 1785-1829», A. Hamilton, A. H. de Groot, M. van den Boogert (επιμ.), *ό.π.*, σ. 223-225. B. J. Slot - D. Koster, *ό.π.*, σ. 10-11.

9. B. J. Slot, «Σχέσεις Ολλανδίας και Ελλάδος», *ό.π.*, σ. 281-285.

10. B. J. Slot - D. Koster, *ό.π.*, σ. 11.

Ο Χριστόδουλος Γίζης αναλαμβάνει υποπρόξενος μετά από προσπάθειες δύο σχεδόν χρόνων και με τη μεσολάβηση του Γενικού Προξένου της Ολλανδίας στη Σμύρνη D. J. de Hocheperied. Ο τελευταίος κατά κανόνα πρότεινε στην Πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης εκείνους που θεωρούσε κατάλληλους να αναλάβουν προξενικά καθήκοντα στο Αιγαίο, έχοντας γνωρίσει προσωπικά τους ίδιους ή συγγενείς τους. Υπέρ του Γίζη μεσολάβησε και ο καθολικός Επίσκοπος Σαντορίνης, που συνδεόταν με τους πρεσβευτές των ευρωπαϊκών δυνάμεων.¹¹

Το Υποπροξενείο στη Σαντορίνη είχε σταματήσει να λειτουργεί για εξήντα χρόνια και ανασυστάθηκε στο πλαίσιο της γενικότερης αναβάθμισης της ολλανδικής παρουσίας στις σκάλες της Ανατολής. Ο Γίζης θα έχει την υποχρέωση, όπως και οι άλλοι αντιπρόσωποι της Ολλανδίας στα νησιά, να διατηρεί συστηματική και λεπτομερή αλληλογραφία με την Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, να προστατεύει τα ολλανδικά εμπορικά συμφέροντα και να συμβάλλει στην ασφαλή ναυσιπλοΐα των εμπορικών και πολεμικών πλοίων υπό ολλανδική σημαία, σύμφωνα και με τις διομολογήσεις της Ολλανδίας με την Πύλη.¹²

Την περίοδο εκείνη διατηρούσαν υποπροξενεία στο νησί, εκτός από την Ολλανδία, η Γαλλία, η Βρετανία, η Ρωσία, η Πρωσία, η Ισπανία και η Αυστρία. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης το βρετανικό Υποπροξενείο αναβαθμίστηκε σε Προξενείο, ενώ το Υποπροξενείο της Δανίας καταργήθηκε.¹³ Η Ολλανδία, εξάλλου, όπως και άλλες δυνάμεις, διατηρούσε αντιπροσώπους σε πολλά νησιά των Κυκλάδων (Μήλο, Νάξο, Τήνο, Σύρο, Σίφνο, Κέα για μικρό διάστημα), στον ευρύτερο χώρο του Αιγαίου, όπως στη Ρόδο, αλλά και της Ανατολικής Μεσογείου, όπου ιδιαίτερα σημαντικά ήταν τα προξενεία στη Θεσσαλονίκη, την Αλεξάνδρεια και φυσικά το Γενικό Προξενείο στη Σμύρνη.¹⁴

Η αλληλογραφία μεταξύ Πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη και Γίζη (1815-1835) περιλαμβάνει 192 έγγραφα, τα οποία συγκεντρώνονται κυρίως

11. De Hocheperied προς Testa 15/12/1815. Testa προς Chigi, 28/1/1817, Santorini 1/144. Chigi προς Testa, 23/2/1824, Santorini 1/143. Βλ. και B. J. Slot, «Σχέσεις Ολλανδίας και Ελλάδος», ό.π., σ. 269.

12. Βλ. κυρίως Testa προς Chigi, 28/2/1817 και 22/8/1817, Santorini 1/144.

13. Chigi προς Testa, 1/6/1820, 31/1/1822 Santorini 1/143. Abbé Pègues, *Histoire et phénomènes du volcan et des îles volcaniques de Santorin*, Παρίσι 1842, σ. 85, 119.

14. Testa προς Chigi, 9/1/1822 όπως και την χαρακτηριστική εγκύκλιο του Testa 10/9/1824, Santorini 1/144. B. J. Slot, «Σχέσεις Ολλανδίας και Ελλάδος», ό.π., σ. 269-270.

στα πρώτα χρόνια της Επανάστασης (1822-1825),¹⁵ που υπήρξαν ιδιαίτερα κρίσιμα για τη Σαντορίνη και τα άλλα νησιά των Κυκλάδων. Η πληρότητα της αλληλογραφίας ποικίλλει για λόγους τους οποίους δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Οι επιστολές σώζονται με ελάχιστα κενά έως τα πρώτα επαναστατικά χρόνια (1815-1824), όταν ο Γίζης αλληλογραφεί με τον Gaspar A. Testa, επικεφαλής της διπλωματικής αντιπροσωπείας. Αντίθετα, από την αλληλογραφία με τον Ολλανδό πρεσβευτή τα επόμενα τέσσερα χρόνια (1825-1829) διαθέτουμε σχεδόν αποκλειστικά τις επιστολές του Γίζη και μόνο έμμεσα πληροφορούμαστε τη στάση της ολλανδικής πλευράς. Στη συνέχεια η αλληλογραφία σώζεται στο σύνολό της, είναι όμως σποραδική (15 επιστολές), καθώς από τα μέσα του 1829 η Σαντορίνη βρίσκεται έξω από τους εμπορικούς δρόμους του Αιγαίου.¹⁶

Ο Γίζης γράφει ο ίδιος τις επιστολές του, εκτός από ελάχιστες που συντάσσονται από το γιό του Μιχελή ή τρίτο πρόσωπο, όταν αυτός ασθενεί.¹⁷ Γράφουν ιταλικά, σε απλή και συνήθως σωστή γλώσσα. Γνώριζαν όμως και γαλλικά, ο Μιχελής τουλάχιστον, καθώς όχι μόνο όλες οι επιστολές της ολλανδικής πλευράς είναι στα γαλλικά, αλλά και ο ίδιος συντάσσει επιστολή στα γαλλικά, ενώ ο Χριστόδουλος υπογράφει μια από τις τελευταίες επιστολές που γράφει για λογαριασμό του ο γιος του στα γαλλικά.¹⁸ Τα ιταλικά

15. B. J. Slot - D. Koster, *ό.π.*, σ. 37-41. Τα δυο τρίτα των εγγράφων συντάσσονται την περίοδο της Επανάστασης, ενώ στο διάστημα 1822-1825 συντάσσονται τα μισά συνολικά έγγραφα.

16. Testa προς Chigi, 29/7/1835, Santorini 2/288, σχετικά με την εξόφληση δανείου που είχε παραχωρήσει σε κάτοικο της Σαντορίνης όπως θα δούμε στη συνέχεια. Πρόκειται κατά κύριο λόγο για επιστολές του Γίζη προς τον G. Testa και αργότερα τον J. Baron de Zuylen van Nyevelt (Nyevelt), Πρεσβευτή της Ολλανδίας (62,50%), του Testa προς τον Γίζη (26,04%), διάφορα υπηρεσιακά ή άλλα έγγραφα (7,29%), μία επιστολή του γιού του Χριστόδουλου Γίζη προς την Πρεσβεία, δύο επιστολές του Γενικού Προξένου Σμύρνης de Hocheperied προς την Πρεσβεία και άλλες δύο του Γίζη προς τον Hocheperied, μία μόνο επιστολή του Πρεσβευτή van Nyevelt προς τον Γίζη και το μπεράτι του Καπουδάν Πασά για τον Γίζη. Επίσης περιλαμβάνεται αχρονολόγητο κείμενο άγνωστου συγγραφέα επτά σελίδων για τη Σαντορίνη, περιηγητικού χαρακτήρα, το οποίο έστειλε ο γιός του Χριστόδουλου Γίζη στον Πρεσβευτή που μόλις είχε αναλάβει καθήκοντα στην Κωνσταντινούπολη. Από το περιεχόμενο των επιστολών γνωρίζουμε ότι λείπουν τέσσερις (3% του συνόλου της περιόδου), αλλά μπορούμε σε γενικές γραμμές να εκτιμήσουμε το αντικείμενό τους βάσει εκείνων που προηγούνται και εκείνων που ακολουθούν.

17. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει και ο ίδιος. Βλ. π.χ. Chigi προς [Testa], 12/4/1820, Santorini 1/143.

18. Michel Ghigi προς Nyevelt, 25/3/1829, Santorini 1/143. Chigi προς Testa, 12/4/1832,

ταν διαδεδομένα στο νησί. Το 1827 μάλιστα ανέβηκε θεατρική παράσταση στη γλώσσα αυτή.¹⁹ Τα γαλλικά διδάσκονταν στο σχολείο που λειτουργούσε για τα αγόρια από το γαλλικό καθολικό τάγμα των Λαζαριστών από το 1783.²⁰ Δεν είναι γνωστή η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν οι άλλοι προξενικοί αντιπρόσωποι, πάντως ο πρόξενος της Βρετανίας φαίνεται ότι αλληλογραφούσε στα γαλλικά.²¹

Ο Γίζης ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του αξιώματός του και του κύριου συνομιλητή του, του Testa, και θα έχει τακτικότατη, όσο το επιτρέπουν οι συνθήκες, αλληλογραφία. Οι επιστολές μεταφέρονταν μέσω άλλων προξενείων της Ολλανδίας, από κάποιους Ολλανδούς εμπόρους ή αξιωματούχους που περνούσαν από το νησί ή, κυρίως, από γειτονικά νησιά ή από Σαντορινιούς και άλλους που ταξίδευαν στην Κωνσταντινούπολη ή τη Σμύρνη.²²

Ο G. Testa συγκέντρωσε μεγάλο πλούτο πληροφοριών κατά την Επανάσταση από τους κατά τόπους προξένους και υποπροξένους της Ολλανδίας, από τους οποίους ζητούσε λεπτομερείς αναφορές.²³ Ανήκε σε μια από τις σημαντικότερες οικογένειες των Λεβαντίνων δραγομάνων της Κωνσταντινούπολης. Οι ιδιαίτερα κοσμοπολίτικες αυτές οικογένειες, ποικίλης καταγωγής και διαφορετικού θρησκευάτος ή δόγματος, είχαν συγκροτήσει ισχυρά οικογενειακά και συντεχνιακά δίκτυα, αποτέλεσμα μακροχρόνιων ενδογαμιών και κοινωνικών συναναστροφών, που τις καθιστούσαν περιζήτητες στις πρεσβείες της Κωνσταντινούπολης. Τα δίκτυα αυτά τους επέτρεψαν να προ-

The Nationaal Archief, Diplomatic archive, Embassy and consulate archives, Archives of the Legation to Turkey and Levant, 1814-1872, Section 2, 1831-1857, 288 Correspondence with Dutch consular post at Santorini (Santorini 2/288).

19. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, αριθ. φύλλου 34, 5 Μαρτίου 1827, Ακαδημία Αθηνών~Αρχαική συλλογή KEINE~Αρχείο Κωλέττη~Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη (Τμήμα Ιδρύματος Τοσίτσα)~158~0003 <http://psifiakaarxeia.academyofathens.gr/rec.asp?id=98116>.

20. Abbé Pègues, *ό.π.*, κυρίως σ. 466-467. Ί. Δακορώνιας, «Καθολικά Τάγματα ἐν Θήρᾳ», Μ. Δανέζης (επιμ.), *Σαντορίνη*, Αθήνα 1971 (*Σαντορίνη 1971*), σ. 175.

21. Delenda FO32/132. Η βρετανική Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη απευθυνόταν και στα ιταλικά στους προξένους του Αρχιπελάγους. Βλ. E. Prevelakis - H. Gardikas-Katsiadakis, *Correspondence between the Foreign Office and the British Embassy and consulates in the Ottoman Empire 1820-1833*, Αθήνα 2003, 1982.

22. Βλ. χαρακτηριστικά Chigi προς Testa, 20/3/1823, 25/3/1824, 23/4/1825 και 10/5/1825, Santorini 1/143. Όταν μετά την Επανάσταση η Σαντορίνη βρεθεί έξω από τους εμπορικούς δρόμους, ο Γίζης θα έχει σπάνιες ευκαιρίες να στείλει επιστολή στην Κωνσταντινούπολη. Βλ. Chigi προς Testa 2/3/1831, Santorini 2/288.

23. B. J. Slot - D. Koster, *ό.π.*, σ. 11. B. J. Slot, «Σχέσεις Ολλανδίας και Ελλάδος», *ό.π.*, σ. 281-282.

σφέρουν τις υπηρεσίες τους σε πολλές και διαφορετικές δυνάμεις, ανεξάρτητα από την καταγωγή ή και το θρήσκευμά τους, και να αντιμετωπίσουν τις πολιτικές αλλαγές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία κατά τη νεότερη περίοδο (1785-1829) πολύ αποτελεσματικότερα από άλλες ελίτ. Ο επικεφαλής δραγομάνος της πρεσβείας ήταν ο κύριος πολιτικός σύμβουλος του πρεσβευτή και η βασική πηγή των πολιτικών του πληροφοριών, καθώς οι ξένοι διπλωμάτες δεν μπορούσαν στο μικρό διάστημα της θητείας τους να συγκροτήσουν προσωπικά δίκτυα.²⁴

Η οικογένεια Testa ήταν γενοβέζικης καταγωγής και είχε εγκατασταθεί στην Κωνσταντινούπολη πριν από το 1453. Μέλη της υπηρέτησαν ως δραγομάνοι στις πρεσβείες της Αυστρίας, της Γαλλίας, της Βενετίας, της Πρωσίας, της Τοσκάνης και βέβαια της Ολλανδίας, λαμβάνοντας διαφορετικές υπηκοότητες, ενώ οι γαμήλιες στρατηγικές που ακολούθησε την συνέδεσαν με τις επιφανέστερες οικογένειες των Λεβαντίνων δραγομάνων. Ο μεγαλύτερος αδερφός του Testa είχε υπηρετήσει στην ολλανδική Πρεσβεία στις αρχές του 19ου αι., ενώ ο ίδιος είχε ξεκινήσει στα τέλη του 18ου ως μαθητευόμενος δραγομάνος και αναλαμβάνει επιτετραμμένος το 1808. Η καριέρα του θα ακολουθήσει τις ιστορικές περιπέτειες της Ολλανδίας, που το 1810-1814 προσαρτάται στη Γαλλία και αργότερα επανακτά την ανεξαρτησία της. Θα είναι επικεφαλής της ολλανδικής Πρεσβείας για μεγάλα διαστήματα και θα ολοκληρώσει τη σταδιοδρομία του στα τέλη του 1832 ως καγκελάριος.²⁵

Θα διατηρήσει την επαφή του με τον Γίζη για να εξυπηρετεί προσωπικές ή οικογενειακές υποθέσεις.²⁶

Ο Γίζης ενημερώνει τον Testa για όσα συμβαίνουν στη Σαντορίνη και την ευρύτερη περιοχή, με έμφαση στις κινήσεις των αντιμαχόμενων στόλων. Παράλληλα μεταφέρει όσες πληροφορίες διαθέτει για τα γεγονότα της Επανάστασης σε άλλα σημεία του ελλαδικού χώρου, τις πολιτικές εξελίξεις και τις εμφύλιες διαμάχες των Ελλήνων. Η σαφής του θέση εναντίον των επαναστατημένων δεν επηρεάζει την αντικειμενικότητά του, ενώ η ακρίβεια των αναφορών που διαβιβάζει εξαρτάται από τις δυνατότητες πληροφόρησης

24. A. H. de Groot, «Dragomans' Careers», *ό.π.*, σ. 225-226, 237-238, 245-246. B. J. Slot - D. Koster, *ό.π.*, σ. 11.

25. B. J. Slot - D. Koster, *ό.π.*, σ. 228, 240-241, και για την οικογένεια Fonton 238, 240. Έγγραφο του Αρχείου Χάγης περί της Έλληνικής Έπανάστασης, έκδιδόμενα υπό Γ. Ζώρα, Αθήνα 1991, σ. 217.

26. Testa προς Chigi, 20/6/1832, Chigi προς Testa, 18/8/1832, Testa προς Chigi, 11/12/1832, 29/7/1835, Santorini 2/288.

που έχει αλλά και το ενδιαφέρον του για όσα επηρέαζαν την κατάσταση στη Σαντορίνη, όπως ήταν οι διαμάχες ανάμεσα στα τρία μεγάλα ναυτικά νησιά ή η στάση των νησιών αυτών προς τις Κυκλάδες.²⁷ Οι πληροφορίες του π.χ. για την Κρήτη ή την Κάσο είναι άμεσες και ακριβείς, ενώ γεγονότα σε απομακρυσμένες περιοχές, όπως ο θάνατος του Μπάυρον, μπορεί να τα μεταφέρει λανθασμένα.²⁸ Ελάχιστες ευκαιρίες θα έχει, πάντως, να προστατεύσει άμεσα τα ολλανδικά συμφέροντα, γιατί μόλις σε επτά περιπτώσεις πλοία με ολλανδική σημαία θα προσεγγίσουν στο νησί.²⁹

Την περίοδο που αλληλογραφεί με τον Πρεσβευτή της Ολλανδίας το ενδιαφέρον της Επανάστασης έχει μεταφερθεί κυρίως στην ηπειρωτική Ελλάδα, οπότε οι πληροφορίες του είναι περιορισμένες και το κυρίαρχο ζήτημα ως προς τη Σαντορίνη και τα άλλα νησιά των Κυκλάδων είναι η αυξανόμενη κυριαρχία των πειρατών και η ιδιαίτερα περιορισμένη εμπορική κίνηση.

Οι επιστολές του Γίζη περιέχουν πλήθος στοιχείων, καθώς προσπαθεί με κάθε τρόπο να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της ολλανδικής πλευράς και να εξασφαλίσει τη μεγαλύτερη δυνατή εύνοια και προστασία εκ μέρους της. Αντίθετα οι επιστολές του Testa είναι σύντομες και μάλλον διεκπεραιωτικές. Συμβαίνει να απαντά ακόμα και σε δέκα επιστολές του Γίζη με μία μόνη δική του, ενδεικτικό της μικρής σημασίας του νησιού για την Ολλανδία.³⁰ Το ίδιο θα πρέπει να ίσχυε και για τις επιστολές του Πρεσβευτή Nyevelt, κρίνοντας από το περιεχόμενο των απαντήσεων ή των άλλων αναφορών του Γίζη. Η συμβολή του Testa στη συγκρότηση του περιεχομένου της αλληλογραφίας του Γίζη ήταν, ωστόσο, καθοριστική. Εκείνος πρώτος πίεσε όλους τους προξένους και υποπροξένους της Ολλανδίας να του αναφέρουν σε τακτική βάση κάθε γεγονός σχετικό με τις κατά τόπους εξελίξεις στη διάρκεια της Επανάστασης. Επιπλέον μεταφέρει πληροφορίες γενικού ενδιαφέροντος, όπως ο θά-

27. Σχετικά με τις διαμάχες μεταξύ Ύδρας, Σπετσών και Ψαρών βλ. χαρακτηριστικά Chigi προς Testa, 26/7/1822 και 17/9/1823, Santorini 1/143.

28. Τον τελευταίο τοποθετεί στο Ναύπλιο. Βλ. Chigi προς Testa, 30/3/1824, Santorini 1/143.

29. Ολλανδικό πολεμικό περνά πριν την Επανάσταση, αργότερα θα περάσουν άλλα δυο (1824 και 1830), το 1825 περνά άλλο πολεμικό που συνδράμει την εκστρατεία συλλογής αρχαιοτήτων της ολλανδικής κυβέρνησης, όπως θα δούμε και παρακάτω. Ολλανδικά εμπορικά ή έμποροι προστατευόμενοι της Ολλανδίας περνούν 1825, 1828 και 1824 αντίστοιχα. Βλ. Chigi προς Testa, 14/4/1819, 18/5/1824, 22/7/1830, 29/5/1825, 23/2/1824, 30/11/1825 και Chigi προς Nyevelt, 10/9/1828, Santorini 1/143.

30. Testa προς Chigi, 17/7/1824, Santorini 1/144, όπου απαντά σε επιστολές που είχε στείλει ο Γίζης τους προηγούμενους επτά σχεδόν μήνες.

νατος του Πατριάρχη Ευγενίου Β' και η εκλογή του Άνθιμου Γ', αλλά και σχετικές με την εξέλιξη της Επανάστασης, όπως η καταστροφή της Χίου και των Ψαρών.³¹ Επίσης διαβιβάζει στον Γίζη γενικές κατευθυντήριες οδηγίες, εγκυκλίους ή αλληλογραφεί σχετικά με τις αρχαιότητες που κατά καιρούς ζητούσε να του στείλει ή τις οικονομικές δοσοληψίες που έχει με Σαντορινιό έμπορο.

Οικογένειες και αξιώματα

Οι πρόξενοι και οι υποπρόξενοι των ευρωπαϊκών δυνάμεων στη Σαντορίνη κατάγονται από ισχυρές, παλαιές καθολικές οικογένειες που συνήθως συνδέονται με στενούς δεσμούς συγγένειας. Συμβαίνει επίσης τα προξενικά αξιώματα να μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά στην ίδια οικογένεια. Πρακτικές κοινές στις Κυκλάδες, όπου οι πρόξενοι μπορούσαν να είναι και ξένοι έμποροι, πρόσφατα εγκατεστημένοι.³² Εδώ θα αναφερθούμε κυρίως στις οικογένειες προξένων που συνδέονταν άμεσα με τον Χριστόδουλο Γίζη.

Οι Καθολικοί δεν είχαν ποτέ ισχυρή πληθυσμιακή παρουσία στο νησί και από τα μέσα του 16ου αι. έως τα τέλη της Επανάστασης δεν ξεπερνούσαν το 3-9% των κατοίκων. Ενώ ο γενικός πληθυσμός αυξάνεται, οι Καθολικοί μειώνονται σταθερά από τις αρχές του 18ου αι., λόγω της δυναμικής του πληθυσμού των Ορθόδοξων και των μεικτών γάμων που συνάπτουν σε ορθόδοξο δόγμα. Το 1821 αποτελούσαν το 5% σε σύνολο 17.000 περίπου κατοίκων (650 άτομα) και το 1828 το 2,5% σε σύνολο 20.000 (500 άτομα).³³ Από τις

31. Testa προς Chigi, 20/8/1822, 18/6/1822, 17/7/1824, Santorini 1/144.

32. Οι γάμοι μεταξύ συγγενών αποτελούσαν κοινή πρακτική στις ισχυρές καθολικές οικογένειες των Κυκλάδων, για τις οποίες ωστόσο δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία συγκροτημένων οικογενειακών στρατηγικών σε βάθος χρόνου, όπως συμβαίνει στη Σαντορίνη. Βλ. A. Kasdagli, *Land and marriage settlements in the Aegean. A case study of seventeenth-century Naxos*, Βενετία 1999, σ. 239. Σχετικά με ξένους εμπόρους που αναλαμβάνουν υποπρόξενοι της Ολλανδίας χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Giacomo Rota στην Κέα. Βλ. The Nationaal Archief, Diplomatic archive, Embassy and consulate archives, Archive of the Legation to Turkey and Levant, 1814-1872, Section 1, 1814-1830, 176 Κέα 1820-1824. B. J. Slot - D. Koster, *ό.π.*, σ. 39.

33. Η Σαντορίνη ήταν το πιο πυκνοκατοικημένο νησί των Κυκλάδων. Ο γενικός πληθυσμός υπολογίζεται κατά προσέγγιση, καθώς οι σχετικές πηγές έχουν καθαρά προστατιστικό χαρακτήρα. Τα στοιχεία για τους Καθολικούς, όμως, προέρχονται από τους απεσταλμένους του Πάπα που περιοδικά επισκέπτονται το νησί και είναι ακριβή. Βλ. B. J. Slot, *Archipelagus Turbatus. Les Cyclades entre colonisation latine et occupation ottomane c. 1500-1718*, Istanbul 1982, τ. I, σ. 15. G. Hofmann «Vescovadi Cattolici della Grecia, V Thera (Santorini)», *Orientalia Christiana Analecta*, 130 (1941), σ. 11-13, 24. Abbé Pègues, *ό.π.*, σ. 429-430, 472-473. Μ. Χου-

is highly representative of the survival strategies developed by the Catholic minority of Santorini and other islands in the Cyclades. The islanders lived far from the battlefields of mainland Greece, but were exposed to the threat of the Ottoman fleet, menaced by Greek pirates and burdened by the heavy taxation and the arbitrariness of the revolutionary authorities. The social conflicts that arose between the revolutionary and those who opposed the Revolution were the result of new dynamics that transcended the traditional division between Orthodox and Catholics and are for the first time documented through the kinship networks of solidarity but also of antagonism. Aspects of the everyday life of the islanders, of their mercantile and lending activities and of the traffic of antiquities, that have not up to the present been examined thoroughly, are also analyzed in this paper.